

Київський університет імені Т. Г. Шевченка

На правах рукопису

Компанець Тетяна Михайлівна

УДК 807.1 : 801.55

РОЛЬ ЛАТИНСЬКОЇ ОРНІТОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ
У ФОРМУВАННІ ПРИРОДНИЧО-НАУКОВОЇ
ТЕРМІНОЛОГІЇ СУЧАСНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВ

Спеціальність 10.02.19 - теорія мовознавства

АВТОРЕЗЮМЕ

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1995

00778532 (W)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі загального мовознавства та класичної філології Київського університету ім. Тараса Шевченка.

Науковий керівник - доктор філологічних наук, професор Семчинський Станіслав Володимирович

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор Кудривцева Людмила Олександрівна
кандидат філологічних наук, доцент Димбалюк Крій Васильович

Провідна установа: Український державний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова

Захист відбудеться "17" лютого 1995 р., в 10 г. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.01.09 при Київському університеті ім. Тараса Шевченка за адресою: 252017, м. Київ, бульвар Шевченка, 14.

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці університету (м. Київ, вул. Володимирська, 58).

Автореферат розісланий "16" січня 1995 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук

Гетьман З. О.

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

AB - 31.786

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дисертації визначається потребою вивчення лексики як системи в цілому, необхідністю усвідомлення процесів становлення та розвитку терміносистеми в ході історичної еволюції сучасних європейських мов. Теоретичне обґрунтування дослідження лексики за тематичними та лексико-семантичними групами, вагомі висновки і узагальнення в питань історії слів містяться в працях Л. А. Булаховського, В. В. Виноградова, В. І. Кодухова, М. М. Покровського, Ф. П. Філіна, Д. Н. Шмельова.

Однак шляхи формування лексичної системи латинської мови, закономірності становлення наукових номенклатур, зокрема орнітологічної, у лінгвістичній літературі висвітлені недостатньо.

Орнітологічна термінологія ряду сучасних мов привертала увагу мовознавців. Деякі латинські назви птахів проаналізовані в етимологічному аспекті в монографіях Ж. Андре і В. Жена. Окремі найменування птахів розглядалися побіжно в вирішенні загальних проблем історичної лексикології.

Спеціального узагальнюючого дослідження з обраної теми в генетичному, лексико-семантичному аспектах не було. Вивчення латинської орнітоніміки як цілісної лексико-тематичної групи (ЛТГ) є актуальним і своєчасним, оскільки дозволить більш повно уявити історію формування та динаміку розвитку подібних ЛТГ не тільки в латинській мові, а також і в сучасних мовах. Аналіз групи латинських орнітонімів з точки зору походження, семантики, функціонування, словотвору і виявлення усіх структурних відношень між лексичними одиницями

цією сукупності найменувань сприяють також вивченню історії латинської мови, розумінню глибоких процесів формування і розвитку її оригінальної лексико-семантичної системи і допомагають з'ясувати типи для сучасних мов закономірності.

Все це і визначило вибір теми даної дисертаційної роботи.

Об'єктом дослідження стали однослівні та складені латинські назви птахів, зареєстровані в природничій літературі та агрономічних трактатах римських авторів.

Мета роботи полягає в багатоглядному аналізі назв птахів як цілісної системи, що сформувалася в латинській мові класичного періоду.

Завдання дослідження:

1) виявити в максимальному обсязі склад назв птахів, систематизувати та ідентифікувати вибрані в різних джерелах латинські орнітологічні найменування;

2) підсумувати відомі етимології латинських орнітонімів і вивести нові етимологічні розробки, встановити ступінь участі різних за походженням лексем в утворенні складених номінативних одиниць;

3) простежити основні етапи формування орнітологічної лексики, визначити внутрішні та зовнішні джерела поповнення даної групи в різні періоди розвитку латинської мови;

4) визначити основні принципи номінації;

5) розглянути словотворчі та структурні особливості виявлених лексем і встановити їх найбільш типові словотворчі моделі;

6) порівняти структурно-семантичні типи латинських назв птахів в орнітологічними найменуваннями в сучасних мовах,

показати спільні та специфічні риси у їх структурі;

7) простежити подальшу долю орнітологічних термінів і визначити роль латинської мови в формуванні сучасної природничо-наукової термінології.

Методологічною основою дисертації є принципи системності та історизму, а також теорія пізнання, які передбачають розуміння суті мови як системи взаємопов'язаних і взаємообумовлених одиниць, що перебувають у стосунках діалектичної єдності одиничного і загального, частини і цілого.

Методи дослідження. Дослідження проводилось на основі традиційних методів порівняльно-історичного мовознавства, як основних методів вивчення мови в діакронії. У процесі вирішення поставлених завдань використовувався описовий метод, що передбачає класифікацію та узагальнення фактичного матеріалу. В окремих випадках застосовувався порівняльний метод, за допомогою якого латинські назви птахів пов'язувалися в індоевропейській лексиці на позначення птаства.

Матеріал дослідження. Джерельною базою даної роботи є писемні пам'ятки, в яких засвідчено назви птахів. Це давньоримська природничо-наукова література, агрономічні трактати римських авторів, а також оригінальна та перекладна література періоду класичної латинської мови. Як допоміжний матеріал були використані етимологічні словники латинської, давньогрецької та ряду сучасних європейських мов, середньовічні лексикографічні праці, численна наукова та довідкова література. В процесі дослідження орнітологічної лексики брались до уваги дані робіт з орнітології.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що назви птахів в латинській мові в генетичному, семантичному і сло-

вотвірному аспектах в повному обсязі аналізуються вперше. В процесі порівняльного аналізу мовного матеріалу визначається роль латинської орнітолексими в становленні природничої термінології, простежуються як загальні тенденції розвитку лексичних систем стародавньої латинської мови і сучасних мов, так і їх своєрідні риси.

Теоретична значимість роботи. Вивчення лексико-семантичної групи назв птахів розширює і поглиблює уявлення про процес становлення лексичного складу латинської мови; допомагає визначити спільні та специфічні ознаки групи орнітонімів в різних мовах. Матеріали та висновки, що містяться в дисертації, можуть бути використані у теоретичних працях в історичній лексикології, у дослідженнях в історико-порівняльного вивчення споріднених мов, а також мовознавцями, що розробляють питання мовної номінації, функціонування лексичної системи мови.

Практичне застосування. Систематизований практичний матеріал роботи може бути використаний в навчальному процесі при викладанні курсу "Історія латинської мови", теоретичного курсу лекцій з теми "Термінологічна лексика", при читанні спецкурсів в історичній та сучасній лексикології, на практичних заняттях в латинській мови на факультетах гуманітарного та біологічного профілю.

На захист вносяться такі положення:

1. Латинська орнітологічна лексика, що входить до складу природничо-наукової термінології, є досить численною лексичною групою і являє собою результат складного і тривалого історичного процесу. Своїм корінням вона сягає в доісторичну епоху індоєвропейської мовної єдності. Разом з тим

велика кількість найменувань птахів формувалась за рахунок лексичних ресурсів латинської мови. Значно збагатили аналізований клас слів запозичення з грецької мови.

2. Латинські назви птахів утворені у відповідності з принципами номінації (способами найменування) за ознаками, найважливіші з яких: голос птаха, колір пір'я, місце перебування, відмітна зовнішня ознака, характер їжі, особливості поведінки, схожість з предметами та явищами живої і неживої природи.

3. До складу термінології, яка вивчається, входять однослівні та складені назви. Основним способом їх творення є морфологічний спосіб. В залежності від часу появи в мові перебуває словотворча активність орнітологічних найменувань. Найстаріші з них налічують найбільшу кількість дериваційних одиниць.

4. Подальша доля лексем, що аналізувалися, різна: більшість з них увійшли до активного словникового складу сучасних романських мов і згодом закріпилися як орнітологічні терміни в сучасній європейській природничій термінології, частина перейшла до пасивного складу латинської мови.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, переліку умовних скорочень, списку літератури та використаних джерел.

Апробація роботи. Результати досліджень, виконаних по темі дисертації, неодноразово обговорювались на звітних наукових конференціях професорсько - викладацького складу Донецького університету, а робота по частинах і в цілому - на засіданнях кафедри класичної філології Московського університету (1984 р., 1987 р.), загального мовознавства і класич-

ної філології Київського університету (1994 р.), на кафедрі зарубіжної літератури Донецького університету (1984-1993 р).

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтовано актуальність теми, її новизна, теоретична та практична цінність, визначаються мета та завдання дослідження, дається загальна характеристика джерел лексики, що аналізується, та методів вивчення орнітологічної термінології, аргументується необхідність виділення окремих лексико-семантичних груп, формулюються основні теоретичні положення, що виносяться на захист.

Увага до лексико-семантичних процесів в латинській мові не випадкова. Латинська мова в її різноманітних стилях збагатила лексичний склад не тільки сучасних романських мов, а і заклала фундамент словникового фонду сучасної природничої номенклатури.

Одним з плідних шляхів дослідження лексики будь-якої мови є виділення в ній окремих лексико-семантичних груп (ЛСР) і визначення їх внутрішньої організації і зовнішніх зв'язків. Характерними рисами ЛСР є загальні категоріальні, валентні, іноді дериваційні ознаки, які знаходяться у певних логико-семантичних відношеннях. Наявність найменування в родовим значенням - одна з головних рис лексичної сукупності. Протягом досить тривалого часу у мові відбувається певний відбір: в кількох родових або видових назв як узагальнюючі закріплюються ті, що були найбільш частотними і мали значну кількість похідних.

В першому розділі " Структурно-семантичний аналіз орнітологічної лексики латинської мови " назви птахів розгляда-

ються в точки зору генезису. визначаються основні лексичні пласти орнітонімів, виявляються внутрішні та зовнішні джерела формування даної групи слів у латинській мові в порівнянні з сучасною європейською орнітонімією. На основі аналізу 10-ї книги "Природничої історії" Плінія Старшого, агрономічних трактатів Катона, Варрона, Колумелли, художніх творів римських авторів, де відмічено назви птахів, можна стверджувати, що становлення латинських найменувань на позначення птаства проходило в процесі розвитку суспільства, розширення знань про навколишню природу.

Загальною назвою на позначення птаха в латинській мові є слово *avis*, що походить від предавньої основи *aiuel. Споріднені слова зафіксовано в стародавніх мовах: умбр. *avif*, авеф - птах, гр. *ἄετός* - орел (вт. *ἄετος* із **afē-*, *ctōs* - великий птах), без початкової голосної в індоіранських мовах: д.-і. *vī^h*, *vē^h* - птах, авест. *vis*, д.перс. *vai*, *vayandak* - птах; д.-і. *vayas* - живність, свієський птах.

На позначення великих хижих птахів, за польотом яких ведось спостереження і робились передбачення, вживалось слово *ales*. Латинське *ales* утворено складанням іменника *ala* - крило і дієслова *eo, ire* - рухатись і означає все те, що рухається за допомогою крил. В латинській мові слово *ales* відмічено в складі метафоричних назв деяких птахів: *Iovis ales* - орел; *ales albus (canorus)* - лебідь; *lucis praenuntius ales* - півень. До складу загальних назв входять також слова *oscen* і *praepes*. Щодо етимології орнітоніма *oscen*, то найбільш прийнятним є твердження, що *oscen* походить від *ob+cano* (*obscen) і має значення "співає наперед", "передбачає що-небудь співом". *Praepes* належить до маложиваних слів латинської мови.

Етимологічно це слово являє собою субстантивований прикметник, результат сполучення прийменника *prae* із значенням "попереду, перед" та дієслова *peto, ere* - "летіти". Таким чином, *praeeres* - це птахи, що віщували щось польотом. Доповнює аналізовану групу найменувань іменник *volucris*, що співвідноситься з дієсловом *volo, are* - летіти і має більш широке значення „все крилате, в тому числі і птахи."

В дисертації вивчаються лексико-семантичні особливості латинської орнітологічної лексики. Всі назви птахів за семантичною ознакою розподілено за такими групами: хижі птахи, свійські птахи, водоплавні та болотні птахи, нічні птахи, співочі та лісові птахи. Особливо розглядаються назви рідкісних, екаотичних та птахів, яких важко ідентифікувати.

Найменування хижих птахів складають досить багаточисленну і різноманітну групу лексики. Більша частина даних орнітонімів відносно півні за походженням і виникли в період самостійного існування латинської мови. Одним з самих давніх птахів в Стародавньому Римі був орел - *aquila*. Зображення орла зустрічалось на монетах, пам'ятниках як символ влади, войовничості, знак доблесті імператорів та полководців. Латинський орнітонім *aquila* співвідноситься з прикметником *aquilus* - чорний, темного кольору. З незначними змінами назву *aquila* було запозичено більшістю західноєвропейських мов: англ. *eagle*, нім. *Adler*, фр. *aigle*, іт. *aquila*, ісп. порт. *aquila*. Яструб на рівні з орлом фігурував в багатьох старовинних звичаях, культових обрядах. Назва птаха *accipiter* веде своє походження від і.-с. форми **acu-peter* - із значенням "швидко летіти". Звуконаслідувальний характер має латинський орнітонім *buteo* - сарич, що відображає різкий, авучний голос

птаха, в ряді романських мов: фр. buse, іт. bozzado. Найменування пустільги *tinnunculus* входить у велике гніздо однокорених слів: *tinnio, ire* - дивити, *tinnimentum* - дивін, *tinnitus* - брякіт, *tintinnabulum* - дивіночок. Символом розбоку, лиходійства вважався хижий птах *milvus* - шуліка, латинська назва якого походить від і.-с. *melg-uos (д.-і. *mtjah, авест. *mēgəša* - птах). Назва ягнятника-бородача *ossifraga* складається з іменника *os* - "кістка" і дієслова *frango, ere* - "розбивати". Орлан-білохвіст іменувався *sauqualis avis*, птах стародавнього боєства сабінян - Санка. Середньовічна латинська назва сокола *falco* відмічена в сучасних європейських мовах: англ. *falcon*, нім. *Falke*, дат. *falk*, гол. *valk*, фр. *faucon*, іт. *falco*, ісл. *halcon*, порт. *falcao*. Як свідчать лексикографічні джерела, *falco* може бути дериватом слова *falx* - серп, коса, а також - людина з кривими пальцями. Доповнюють групу латинізовані запозичення з грецької мови *melanætos* - чорний орел, *haliaetos* - морський орел, *pygargus* - лунь, *morphnos* - гриф-стерв'ятник.

Назви свійських птахів як з точки зору семантики, так і форми являють собою результат складного та довготривалого історичного процесу, в якому тісно переплелись пошамовні фактори з чисто мовними. Цій групі властива генетична неоднорідність і велика різноманітність. Ряд орнітонімів архаїчні за своєю структурою. Латинська назва гуски *anser* (власне *henser*) походить від і.-с. основи *ghans. Відповідники зафіксовано в стародавніх мовах: д.-і. *hainsas, hainsi*; авест. *za, zya*; гр. *χηνή, χηνας*. *Anas* - качка походить від праслови *anat і має споріднені форми в багатьох мовах: д. в. н. *anut*, д. сканд. *ond*, д. сакс. *anad*, д. прус. *antis*, д.-і. *ātih* -

водяний птах, нім. Ente. Поряд в стародавньому фонді у цій групі, значний пласт орнітонімів сформувався в період самостійного існування латинської мови. Це gallus - півень (форма жін. роду gallina - курка). Спочатку слово асоціювалося з "галльський", але сучасні етимологічні розробки відносять gallus до групи звуконаслідувальних утворень, в основі яких лежить корінь *gag-. Звуконаслідувальною є назва перепела coturnix, утворена за допомогою суфікса -gnix. З давнини утримували в Італії свійських голубів білого кольору, які іменувались colubus (жін. р. columba), а також ловили диких лісових птахів - palumbus. Латинська основа відмічена в назві дикого голуба в сучасних романських мовах: фр. pigeon, ісп. paloma, іт. piccione, порт. pombo. З I ст. до н.е. в Римі почали утримувати в помістях велику кількість павичів. Назва цього птаха pavus (pavo) була запозичена через грецьке посередництво із східних мов. В європейських мовах назва павича починається з букви p, що свідчить про те, що Європа запозичила це слово в Апенніні. Напр.: англ. peacock, нім. Pfauhahn, фр. paon, ісп. pavon; іт. pavone, порт. pavao, чеш. pav, болг. паун, рос. павлин. Як свійські птахи в давніх часах відомі attagen - рябчик, perdix - куропатка, phasianus - фазан.

Серед водоплавних птахів назва журавля належить до індоєвропейської епохи. Латинський орнітонім grus споріднений з гр. *γέρυας*; лит. gerve, лтш. dzėrve, д. прус. gerve, кімер. garan, д. в. н. kranuch, нім. Kranich, а також д.-і. jarate - співає, кличе, д. в. н. kerran - кричати. Дослідники, крім того, вказують на зв'язок слова в і.-е. коренем *ger - хрипко кричати. На позначення лебедя було дві назви: латинська olor і запозичена з грецької мови cygnus. Орнітонім olor пов'яз-

аується в основу *elog із значенням білого кольору. Але з розвитком мови olog було витіснено грецьким найменуванням cygnus, яке згодом ввійшло в сучасні романські мови: фр. cygne, іт. oigno, ісп. ,порт. cisne. Переважна більшість назв водоплавних птахів піані за походженням і виникли за рахунок ресурсів латинської мови. Це *ciconia - делека, fulica - лисуха довгохвоста, gavia - чайка, mergus - нирець, motacila - вертигувка. В аналізованій групі орнітонімів велика кількість грецьких запозичень: himantopus - ходуличник, phalacrocorax - баклан, phoenicopterus - рожевий фламінго, porphyrio - султанка. ЛСГ назв нічних птахів кількісно невелика. До її складу ввійшли латинські за походженням номінації: bubo - пугач, noctua - сич, ulula - лісова сова, avis incendaria - сіра сова, caprimulgus - дрімлюга. Розширили цю групу латинізовані грецькі запозичення: otus - вухата сова, scops - сова-сплюшка, strix - силуха. Серед співочих і лісових птахів виділяється жайворонок, назва якого alauda була запозичена з однієї із галльських мов і згодом витіснила латинські найменування galerita та cassita. Розширюють склад даної групи назви ворона - corvus та ворони - cornix, що походять від звуконаслідувального кореня *ker-, (*kr-) і мають споріднені форми в інших мовах: д.-і. karavah, гр. *κάρυξ* - ворон, *κάρυιτις* - ворона, д. в. н. hraban - ворон, hrcon - ворона, д. норв. hrokr, англосакс. hroo, лит. krauklys - ворона, лтш. krauklis - ворон, ст. слав. крукъ. В романських мовах назва ворона походить від латинського corvus: фр. corbeau, ісп. cuervo, іт. ,порт. corvo, рум. corv. В стародавніх пам'ятках відмічені також назви інших птахів: hirundo - ластівка, cuculus - зозуля, fringilla - в'яблик, luscinia - соловей, passer - горобець, sturnus - шпан,

gaia - сойка, pica - сорока. В романських мовах: фр. gaëi, іт. gazza, ісп. gayo, порт. gaio, рум. gaita - сойка; фр. pie, іт. pica, ісп. piapia, порт. pega - сорока. Більшість проаналізованих латинських орнітологічних найменувань закріпилася в романських мовах як загально-вживані слова, багато з них ввійшло до сучасної природничої термінології.

Другий розділ дисертації " Номінація в сфері латинської орнітологічної лексики " присвячено аналізу основних мотивів називання птахів в латинській мові. В процесі розвитку мови виник цілий комплекс мотивувальних ознак, за якими птахи відрізняються від денотатів інших ЛТГ. В основу найменувань конкретних предметів, птахів в тому числі, можуть бути покладені властивості або самих цих предметів (пряма номінація), або ж властивості інших реалій, з якими предмети, що іменуються, порівнюються (непряма номінація).

Більша частина латинських орнітологічних назв утворена шляхом вибору ознаки. Принципи номінації за зовнішньою ознакою належать до найдавніших, оскільки назви, утворені за цим принципом відображають початкові знання людини про природу. Так виникли назви птахів, які ґрунтуються на зорових, слухових відчуттях і відображають об'єктивні властивості означуваних реалій. Порівняння окремих латинських назв птахів з найменуваннями в сучасних європейських мовах свідчить про відносну аналогію принципів номінації в різних мовах.

Найбільшу групу латинських орнітонімів склали звуко-наслідувальні найменування, оскільки спів, голос птаха - суттєві видові показники, їх можна розділити на такі групи:

а) назви, що являють собою безпосередні ономапоеті (звуконаслідування), де просто відтворюються звуки, характерні для певних птахів: *turtur* - горлиця. В деяких випадках друга складова частина найменування зазнала фонетичних змін: *bubo* - пугач;

б) назви, в яких царні "звуконаслідувальні елементи поєднані з словотвірними засобами латинської мови, як правило суфіксами: *oculus* - соваля, *querquedula* - чирок, *ulula* - лісова сова;

в) опосередковані назви, в яких голос передається за допомогою семантики дієслівних коренів, а через те в самій назві не відображено індивідуальність птаха: *butio* - бугай (птах), *savannus* - сич, *ciconia* - лелека, *coturnix* - перепел, *hirundo* - ластівка, *gallus* - півень.

В основу номінації деяких птахів покладено характерну для них зовнішню ознаку, що впадає в очі при першому знайомстві з денотатом. Це забарвлення всього тіла птаха або окремих частин його тіла: *aquila* - орел, *milvus* - коршун (чорний колір); *avis icterus, galbulus* - назви іволги (жовто-зелений колір); *atricapilla* - славка (букв. чорний верх голови). Подібні орнітоніми є в сучасних мовах: англ. *red wind* - червоний дрізд; нім. *Schwarzdrossel* - чорний дрізд; фр. *rouge-queue* - горихвістка; рос. малиновка. Близькими по мотивації є назви, що відображають особливості будови тіла птахи: *avis galerita* або *galerita* - чубатий жайворонок (букв. чубатий птах), *glottis* - крутиголовка (букв. язик).

Велику групу склали орнітологічні найменування, утворені від назви місця найбільш частого перебування птаха, його гніздування, тобто типового біотопу: *terraneola* - степовий

жайворонок (*terra* - земля), *hirundo riparia*, *ripariola* - берегова ластівка (*ripa* - берег). В сучасних мовах: англ. *marsh owl* - болотна сова, нім. *Wasserschwalbe* - берегова ластівка, фр. *aigle de mer* - морський орел, рос. каменка, укр. вільшанка.

Для деяких латинських орнітонімів ознака "місце перебування" зливається в ознакою "характер добування поживи чи харчування": *anataria* - орел-крикун (*anas* - качка), *apiastra* - бджолоїдка (*apis* - бджола), *ossifraga* - ягнятник-бородач (букв. костолом). В сучасних мовах: англ. *bee-eater* - шурка; нім. *Schangenadler* - орел-змій; фр. *guepier* - осойд; рос. кедровка; укр. орел-перепелятник.

Певна кількість назв птахів відображає характерні дії, рухи, поведки: *motacilla*, *cauda tremula* - трясогузка, *gravipes* - дрофа (букв. важкі ноги), *mergus* - нирець. Невелике число номінацій є похідними від іменників, що називають часові характеристики і мають значення найбільшої добової активності птаха: *noctua* - сич (ноч - ніч), *accipiter nocturnus* - нічний яструб, *corvus nocturnus* - нічний ворон. Сучасні назви: англ. *night-owl* - нічна сова; нім. *Nachtschwalbe* - нічна ластівка; рос. полуночник, ночник - назви дрімлюги.

Значний пласт орнітолексем в латинській мові складають метафоричні найменування, де невідомий раніше птах розкривається через особливості або дії назви іншого, раніше відомого денотата. В цьому випадку виникає лексична одиниця за принципом непрямої номінації, яка безпосередньо не відображає властивостей птаха. В латинській орнітолексичці зустрічаються метафоричні назви перенесені з неживих предметів, форма яких нагадує форму окремих частин тіла: *falco* - сокіл (форма кігтів птаха нагадує серп, *falx* - серп, коса); *truo* - пелікан

(птаха в широкому даьобом, trua - черпак, супова ложка).

В деяких випадках основою переносу служить подібність крику птаха до крику тварин: taurus - бугай (taurus - бик), або подібність поведок птахів на характер поведінки людей: regulus - корольок (rex - цар), rusticula - рябчик (rusticula - селянка), senator - біла чайка в важкій, повільній ходю. Перенесення назв тварин на птахів характерно і для сучасних мов: англ. fox-sparrow - качка-мандаринка; нім. Wasserrochir - бугай, фр. chat huant - вухата сова.

Ряд найменувань птахів пов'язаний з забобонами, невмінням пояснити явища в навколишній природі: caprimulgus - дрімлюга (вірили, що птах вночі відкоє ків), strix - сибуха (букв. відьма), monedula - галка (букв. та, що ість монети).

В третьому розділі "Семантико-словотвірна структура похідних, мотивованих латинськими назвами птахів" розкриваються особливості дериваційних процесів, визначаються семантика утворень і словотвірні можливості даної лексичної єдності.

В групу дериватів назв птахів входять власні та загальні назви, різноманітні за своєю семантикою демінутиви, прикметники, дієслова та прислівники. Їх лексична структура виражається в поєднанні основи з словотвірним суфіксом.

Словотвірні суфікси за своїм значенням поділяються на такі групи: суфікси найменування особи, суфікси з емоційним і зменшувальним значенням, суфікси матеріальних предметів.

В гадузі латинської орнітолексики найменування особи утворені за допомогою суфікса -arius. Цей суфікс спочатку вживався для утворення прикметників, що характеризували рід діяльності людини. Згодом процес субстантивациі призвів до того, що суфікс став функціонувати і як субстантивний. Похідні

на -arius представлені іменниками чоловічого роду і означають особу, яка займається доглядом, ловлею чи продажем птахів: aviarius - птахівник; anserarius - сторож гусей; gallinarius - куровод; columbarius - власник свійських голубів.

Деривати, утворені за допомогою суфікса -arium, означають місце утримання птахів, місце найбільшого скупчення птахів в лісі. За походженням іменники в суфіксом -arium є субстантивованими формами середнього роду прикметників на -arius: aviarium - пташник; avitium - птаство, порода птахів; anserarium - гусиний двір; columbarium - голуб'ятня; gallinarium - курятник; cisnarium - місце, куди зліталось багато лелек. В деяких європейських мовах: англ. -ary, granary; нім. -arium, Aquareium; фр. -ai, -re, ter, grenier; рос. -ариум, аквариум, -арий, гербарий.

В утворенні демінутивів використовувались різні суфікси, але найуживанішими були два: -ulus і -culus. На семантичну характеристику демінутивних утворень впливає твірна основа і в деякій мірі контекст. Демінутиви в галузі латинської орнітолексики переважно мають значення позитивної емоційної оцінки: avicula - пташечка, anserculus - гусенятко, columbulus - голубок, columbula - голубка, lusciniola - соловейко. Невелика кількість демінутивів означають маленьких або молодих птахів: cornicula - вороненя, gallinula - курочка, noctucula - маленька сова.

Серед латинських орнітологічних найменувань виділяються складні номінації. Ця група небагаточислена, бо в латинській мові словоскладання не набуло поширення. Структурно такі орнітоніми складаються з іменника і прикметника або дієслова: gravipes - дрофа (букв. важкі ноги); ficedula - славка

(ficus - смоква, edo, ere - їсти). Деривати, одним з компонентів яких є назва птаха, утворені способом чистого складання. Їх словотвірне значення вводитьсь до об'єднання в одне ціле значень мотивуючих основ: gallicinium (gallus+cano) - спів півня на світанку, світанок; aquilifer (aquila+ferro) - знаменоносець.

В утворенні прикметників найпродуктивнішими виявилися суфікси -inus, а також -arius, особливістю якого є здатність утворювати не тільки іменники, а й прикметники. Деривати з вказаними суфіксами означають „властивий птахам”: anatarius - качиний, galinarius - куриний, aquilinus - орлиний.

Деякі назви птахів виступають як твірна основа для утворення відіменних дієслів. Так, найменування птахів, що характеризуються певними особливостями поведінки, мотивують похідні дієслова з лексико-словотвірним значенням "бути подібним на когось": accipitro, are - розривати вдобич, як яструб; columbor, arі - цілуватися, як голубки.

У висновках сформульовані загальні підсумки вивчення орнітологічної лексики латинської мови.

1. На різних етапах свого формування орнітологічна лексика являє собою певним способом організовану термінологічну систему, результат досить складного і тривалого історичного процесу. Ця група слів хронологічно неоднорідна: частина з них архаїчні, інші, навпаки, відносно півні за походженням. До найдавнішого шару найменувань птахів можна віднести назви, що належать до індоєвропейської епохи: (anser, grus, turdus). Значна кількість орнітонімів виникла в період самостійного існування латинської мови (columbus, gallus, hirundo). Серед запозичень найбільша питома вага

слів грецького походження. Більшість із проаналізованих лексичних одиниць ввійшли в сучасну природничо-наукову термінологію, багато стали надбанням словникового фонду європейських мов, насамперед романських.

2. Найбільш поширеним способом номінації в даній групі найменувань є номінація шляхом визначення однієї з ознак реалії. Основні принципи номінації обумовлені позамовними факторами і пов'язані з найбільш суттєвими біологічними відмінностями птахів: особливостями голосу, забарвленням оперення, формою тіла (або його частин), місцем гніздування. Всі ці ознаки можуть бути представлені у вигляді специфічного для цієї лексичної категорії комплексу семантичних моделей, часто спільного для генетично рівних мов.

3. В ході словотвірної номінації утворилась структура похідних, яка виражає понятійну категорію особи, найменування дії, місця, має значення емоційного забарвлення, еменшваності, властивостей, якості. Як базис: дериватів виступає твірна основа, яка вказує на те, що лежить в основі найменування, а ономазіологічною ознакою є суфіксальні морфеми, що уточнюють або конкретизують базис. Ряд латинських словотвірних суфіксів знайшли подальший розвиток в романських мовах, а також в термінології (зоології, медицині, юриспруденції).

Основний зміст дисертації викладено в таких опублікованих роботах автора:

1. Лексико-семантичний аналіз орнітологічної термінології в латинській мові // Семантические аспекты языковых единиц равных уровней. Донецк, 1986. ИНИОН АН СССР N 28202

від 9.02.87, 10 с.

2. Запозичена орнітологічна лексика латинської мови (на матеріалі римських літературних пам'ятників) // Вопросы лексической и грамматической семантики. Донецк, 1990. ИНИОН АН СССР N 40190 від 22.11.89, 6 с.

3. Основні принципи номінації орнітологічної лексики латинської мови (на матеріалі римської природничо-наукової літератури) // Іновемна філологія. вип. 99, Питання класичної філології N 25. Львів, "Світ", 1990. с. 16-22.

4. Назви хижих птахів в латинській мові // Сравнительные исследования в области номинации и словообразования. Донецк, ДонГУ. 1993. с. 57-63.

Kompanets T.M. "The role of Latin ornithological vocabulary in the formation of natural science terminology of modern European languages".

The thesis of the competitor of the master's degree of philological science (the manuscript), speciality 10.02.19 - the theory of linguistics. Kiev University named after T.G. Shevchenko, Kiev, 1995.

The thesis presents research of Latin ornithologicae vocabulary and determines the role of this group of terms in the formation of natural science terminology. Latin names of birds since Karl Linney had systematized them penetrated into the vocabulary of modern European languages and became the basis for the formation of international ornithological terminology. The similarity of semantic motivations of making birds' names in Latin and in modern languages shows the relative analogy of nominative principles in different

languages. A number of Latin world-building elements are still being developed in scientific terminology as well as in Romance Languages.

The materials of this research are reflected in 4 published works.

Компанец Т. М. " Роль латинской орнитологической лексики в формировании естественнонаучной терминологии современных европейских языков. "

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук (на правах рукописи) по специальности 10.02.19. - теория языковедения. Киевский университет им. Т. Г. Шевченко, Киев, 1996.

В диссертации представлено исследование латинской орнитологической лексики и определена роль этой группы наименований в становлении естественнонаучной терминологии. Латинские названия птиц, которые вошли в лексический состав современных европейских языков, со времени систематизации их Карлом Линнеем, стали основой для создания международной орнитологической терминологии. Сходство семантической мотивированности названий птиц в латинском языке и современных языках свидетельствует об относительной аналогии принципов номинации в разных языках. Ряд латинских словообразовательных элементов получили дальнейшее развитие в терминологии, а также в романских языках.

Материалы исследования отображены в 4 публикациях.

Ключові слова:

орнітологічна лексика, семантичний аналіз, мотивація, принципи номінації, словотвірна структура похідних.

456784

AB 31.786

AB 31.786